

ДОСВІД РЕЛОКАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ З ОКУПОВАНОЇ МЕЛІТОПОЛЬЩИНИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПІДКОНТРОЛЬНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ (на основі окремих кейсів)

Полякова Л. І., Горбова О. А., Ситник Ю. В.

ВСТУП

Сучасна широкомасштабна війна – чи не найбільша після завершення Другої світової війни стала справжнім випробуванням для всього українського суспільства. Особливо це стосувалося тих освітян, які потрапили окупованих РФ територіях України. І, зокрема, ми прагнемо привернути увагу до наших рідних теренів – Мелітопольського краю.

Так, В. А. Бодак звертає увагу на те, що та низка цивілізаційних викликів, котрі постають перед Україною й світом впродовж останніх десятиліть, суттєво вплинула на процес функціонування закладів освіти та педагогічну взаємодію суб'єктів освітнього процесу. Так, сучасна російсько-українська війна – вже з 2014 р., й зумовлена нею велика внутрішня та зовнішня міграція населення нашої країни, спричинили значне переформатування багатьох освітніх закладів, як і освітнього процесу загалом¹. Дійсно, ця проблема постала вже з 2014 р., коли РФ розпочала окупацію Донбасу та Криму. Саме тоді розпочалося переміщення перших закладів освіти на територію підконтрольну Україні. А з початком повномасштабної агресії РФ число релокованих закладів освіти значно збільшилося. Частині освітніх закладів довелося змінювати дислокацію вдруге². І це, на думку провідних українських і зарубіжних дослідників цієї проблеми, цілком закономірно. Адже політика Кремлівського режиму на окупованій українській території спрямована на терор, «денацифікацію» та інші прояви «руського

¹ Бодак В. А. Актуальні проблеми української освіти у цивілізаційних викликах сьогодення. *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри*: наукова монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 11–34.

² Самченко В. Релокація навчальних закладів: як прижитися на новому місці. *Укрінформ*. 10.06.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3720701-relokacia-navcalnih-zakladiv-ak-prizitisa-na-novomu-misci.html>

мира»³. При цьому, на думку О. Калішук, важливо враховувати той факт, що війна, зазвичай, привносить в суспільство помітний рівень ієрархізації, що знижує солідарність й сприяє тому, що накопичена агресія починає виливатися на тих, хто є поруч, а не на призвідників трагедії. А отже, це значно загострює в українському суспільстві соціально-економічну кризу, сприяє проявам різного роду конфліктам тощо. І саме у випадку людей, які пережили тяжкі потрясіння, внаслідок радикальних змін у суспільному (соціальному, культурному, особистому житті) усні свідчення є недефективним засобом розв'язання таких проблем. І саме тому для нас є край важливим використання усно-історичних⁴.

³ Тельвак В. В., Ільницький В. І., Тельвак В. П. Повномасштабний етап російсько-української війни в аналітичному дзеркалі часопису «Komментарze Ośrodka Studiów Wschodnich». *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри*: наукова монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 212–227; Ільницький В., Тельвак В. Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2024. Вип. 31. Рр. 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344; Тельвак В., Ільницький В. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Вип. 27. Рр. 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552; Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96; Глібішук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21.; Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043; Ільницький В., Тельвак В., Талалай Ю. Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 130–146; Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16; Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 72(1). С. 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7

⁴ Калішук О. М. Джерельний аспект сучасної російсько-української війни: жіночий вимір Oral history. *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри: наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 77, 81, 82.

Зважаючи на це, метою нашого дослідження є висвітлення досвіду релокації закладів освіти з окупованої Мелітопольщини Запорізької області на підконтрольну територію України (з врахуванням окремих кейсів). При цьому нагальним завданням став аналіз сучасних усно-історичних студій з цієї проблематики. Отже, постає аспект актуальності дослідження, насамперед у тому, щоб відстоювати збереження української ідентичності серед молоді Мелітопольщини.

Відтак подаємо три кейси про досвід переміщення освітніх закладів, зберігаючи авторський стиль, й результати Дослідження психологічного стану вчителів та учнів навчальних закладів Мелітопольського району Запорізької області початку воєнного стану та нині.

1. Свідчення педагога з селища Приазовське

Нині ми розуміємо: те, що сталося 24 лютого 2022 р., готувалося заздалегідь і планувалося за багато років до...

У школі, селищі, якщо й були розмови про війну, то пересічний українець не вірив: не може братній народ піти війною туди, де моляться в одній церкві, розмовляють однією мовою (український південь в основному російськомовний). Але це сталося. У перші дні я чекала: ось-ось в Росії вийдуть на мітинги росіяни і будуть кричати: навіщо послали наших синів, чоловіків, батьків у чужу країну. Ніхто їх там не чекає з квітами. Це дорога війни та смерті. Але знову не сталося. Ніхто не вийшов. Навпаки, захотілося заробити легкі гроші.

Тому питання: залишатися в окупованому селищі чи виїжджати – було риторичне. У школі ситуація була непроста. Колектив знав, що в школах Запорізької області уроки не проводяться, вчителі з дому тримають зв'язок з учнями. Нас же примусили ходити в неопалювану школу, створювати видимість діяльності. Для кого? Це ми зрозуміли пізніше, коли до нас завітали зелені чоловічки. І навіть коли вийшло рішення Запорізької ОДА не проводити уроки у зв'язку з безпековою ситуацією, нас, навпаки, зобов'язали забезпечити явку дітей в школу, попри те що поряд (100 м) проходить траса, якою день і ніч їдуть танки, зупиняються машини з озброєними російськими солдатами. До речі, прапор України з флагштока біля школи зняла особисто директор Приазовського ліцею разом із завідувачкою господарства. Коли запитали навіщо,

відповідь ошелешила – так треба. У селищі наш прапор ще довго майорів, доки рашистські військові самі не зняли його.

1 квітня директор Приазовського ліцею поїхала на нараду в Мелітополь в новостворену «освітню структуру, яку потім обізвуть міністерством, і наказала завучам тримати нас до її приїзду. О 17.00 на нараді вона прямо сказала, що треба зробити вибір, на двох стільцях ніхто не всидить. А хто уже обрав і збирається разом з нею будувати російську школу в «новом русском міре», ми вже бачили. Директор пішла на співпрацю з ворогом і почала тягнути туди колектив. Двоє завучів і два вчителі зразу подали заяви на розрахунок. Їм видали трудові книжки. Решті не видавали документів (багато трудових і досі десь там), хоча ми знали, що по держустановах працівникам ще в лютому видали трудові книжки. Учителі почали виїжджати. Як тільки в м. Запоріжжя дізналися, що директор пішла на колаборацію, колективу закрили зарплатні рахунки.

Я виїхала з донькою і онуками. Їхали з перевізником якимись селами, нас зустрічали свої, проводжали до певного місця, а далі підхоплювали інші. Проїхали 18 ворожих блокпостів за 14 годин замість 1 год. 30 хвилин. На кожному перевіряли телефони й багаж. Що шукають, не казали. Зупинилися ми в Києві, сподівалися на захищеність столиці.

У червні голова Приазовської громади зателефонував мені й запропонував взяти керівництво школою, щоб можна було виплатити заробітну плату колективу. Думалося, що це ненадовго. Я погодилася, хоча досвіду адміністративної роботи не було. Я була профспілковим лідером і не могла залишити колектив на роздоріжжі. Вчителі й техпрацівники отримали зарплатню щойно я зареєструвала свій підпис. А далі треба було думати, що робити. Уже знала, хто з колективу виїхав, хто написав заяву в «новий російський мір», хто не виїхав, але не дав згоду на співпрацю з ворогом. Два місяці вела «війну» з бухгалтерією на ТОТ за виплати відпускних вчителям. Контактувати було незручно: працівники бухгалтерії боялися, був поганий зв'язок, а ще дехто вже хотів працювати на русню (пообіцяли ж великі гроші) і не бажав втрачати українську роботу. Відпускні виплатили. Не отримали тільки ті, хто активно почав будувати в Приазовському «російський мір». На кінець літа була налагоджена робота бухгалтерії в Запоріжжі. Стало легше.

Почався процес створення школи. Зателефонувала завучу в минулому однієї із філій ліцею, запропонувала цю посаду. Вона люб'язно погодилася. У серпні почали думати про організацію освітнього процесу в дистанційних умовах. Невеликий досвід дистанційної школи у нас був: Covid-19 посприяв цьому – ми працювали в classroom і виходили на уроки через zoom. Тому група вчителів, які поселилися в Запоріжжі та мали можливість активно контактувати, почали створювати нові класи в classroom, щоб унеможливити захід у них колаборантів. Ми помістили електронну форму реєстрації в різних пабліках. Дуже допоміг нам чат «Приазовське – це Україна» (адже більшість з тих, хто виїхали, і приазовці на ТОТ трималися за нього, як за рятівне коло, що з'єднувало нас в одну громаду-родину. Активно використовували учителі особисті контакти. Особливо важко, звичайно, було з тими класами, класні керівники яких пішли на колаборацію. Але тут на нашому боці було те, що селище в нас невелике, люди знають один одного, зразу зрозуміли, хто в який бік дивиться, і тому не долучали тих дітей, батьки яких уже активно співпрацювали з ворогом. Хоча за цей період, який ми існуємо, у нас були випадки, коли діти цих батьків самі просилися в українську школу.

Іншим викликом для школи стали кадри. Катастрофічно не вистачало вчителів. У хід пішли всі зв'язки. Географія дзвінків – уся Україна. Це зараз уже нам просто: ми знаємо хто є хто. А спочатку: людину не бачиш, не знаєш хто вона, тільки анкетні дані і рекомендації друзів або знайомих. Хочу сказати: в колектив прийшли хороші фахівці своєї справи. Нам вдалося дуже швидко зібрати однодумців ще й тому, що вирішено було працювати в другу зміну. Чому? По-перше, діти з-за кордону і ТОТ могли «приходити» в zoom. По-друге, учителі-сумісники на основному місці роботи працювали зранку.

30 серпня ми провели педраду, розставили всі пріоритети, призначили класних керівників – і 1 вересня розпочав роботу Опорний заклад загальної середньої освіти Приазовський ліцей Приазовської селищної ради Мелітопольського району Запорізької області. У нас почали працювати вчителі з Мелітополя, Бердянська, Запоріжжя, Луганської, Миколаївської Дніпропетровської, Херсонської областей. А діти до нас прийшли з усіх навколишніх сільських громад Мелітопольського району та з інших областей.

Ще одним викликом для ліцею стала система «Школа», адже паролі від неї і всі дані про дітей були в директора-колаборанта. Їй вхід, звичайно, був закритий, але і в нас його не було. І знову допоміг людський фактор. Довірені особи зуміли правдами й неправдами витягнути зі шкільних комп'ютерів потрібну інформацію та частину документації. Це ті директори, які виїжджали, могли все закачати на флешки і вивезти, а ми починали на голому місці. Але нічого – впоралися.

Зараз ми – повноцінна, релокована до хабу Приазовської селищної ради в місті Запоріжжя, дистанційна школа. Ми використовуємо всі можливі меседжі для спілкування з дітьми. У нас уже є певний досвід і досягнення, ми проводимо заходи як онлайн, так і офлайн. У 2023 р. ми ввійшли в топ-200 кращих шкіл України за результатами здачі НМТ. Колектив бере активну участь у волонтерській діяльності: внески профспілки ми донатимо на ЗСУ. Крім того, ми активно допомагаємо нашим учням-випускникам та вчителям, які на фронті або лікуються. Ми чекаємо перемоги, але не сидимо склавши руки. Наша молодіжна команда «OVERSASE» зпоміж 500 команд виграла гранд і організувала молодіжний простір на базі Приазовського хабу. Цьогоріч додався ще й спортивний простір.

У нас багато ідей, ми готові до їх втілення.

Життя продовжується, і ми готові до його викликів».

2. Досвід управління Чкаловським навчально-виховним комплексом «Загальноосвітній навчальний заклад І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Олександрівської сільської ради Запорізької області в умовах воєнного стану

Директор НВК: Савченко Ірина Леонідівна. З 2019 р. очолила колектив Чкаловського НВК І–ІІІ ступенів. Місце розташування закладу: вулиця Вишнева, 76, с. Чкалове Мелітопольського району Запорізької обл., Україна. З 05.06.2024 року: Запорізька обл., м. Запоріжжя.

В умовах війни школа зіткнулася з новими викликами, які вимагали адаптації, інновацій та стійкості. Наведений досвід може стати корисним прикладом для інших освітніх закладів, які працюють у подібних обставинах.

2.1. Відновлення освітнього процесу

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України та окупацією частини Запорізької області, заклад призупинив освітній процес у зв'язку з небезпечною ситуацією. Голова громади та чотири директори (із семи) та більше 50 % вчителів нашого закладу пішли на співпрацю з окупаційною владою.

У серпні 2022 р. директор Чкаловського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад І–ІІІ ступенів-дошкільний навчальний заклад» Олександрівської сільської ради Запорізької області та п'ятеро вчителів виїхали з ТОТ, а п'ятеро залишились, але не пішли на співпрацю, розпочали 2022–2023 н.р. До освітнього процесу доєдналися вчителі та учні з інших ЗЗСО Олександрівської сільської ради та Приазовської селищної ради. Але цілий рік працювали без оплати праці. Дуже важко було зберегти працівників, які залишилися у складних умовах та без фінансування. Вчителі виживали за рахунок виплат ВПО, міжнародних організацій та профспілки. У серпні 2023 р. створили ВА Олександрівської сільської ради, відновилося фінансування, вчителям виплатили заборгованість з оплати праці. Наступним кроком була робота над контингентом учнів, позаяк шість закладів нашої громади не відновили освітній процес за українським стандартом. У січні 2023 р. постало питання із вчителями на ТОТ, які працювали дистанційно. Враховуючи конкретні умови, які склалися у відповідній місцевості, реальну загрози їхньому життю та здоров'ю, а також відсутність можливості гарантувати їм безпеку, було прийняте управлінське рішення перевести вчителів на ТОТ на простій, що призвело до збільшення навантаження інших педагогів. На початку 2023–2024 н. р. за розпорядженням голови ВА та рішенням педагогічної ради всіх учнів громади зарахували до Чкаловського НВК І–ІІ ступенів. Повністю сформований кваліфікований педагогічний колектив завдяки Приазовському районному центру зайнятості та ЗВО Мелітопольського району. Враховуючи всі недоліки та переваги управління Чкаловським НВК І–ІІІ ступенів, 2024–2025 н. р. розпочали з урахуванням всіх недоліків та створенням безпечних умов для всіх учасників навчального процесу.

1. Оцінка безпеки. Першим кроком стало визначення безпечних умов для навчання. Враховуючи те, що приміщення залиши-

лось на ТОТ, відновлення відбувалося дистанційно. В пріоритеті стало:

- Проведення тренувань. Регулярно проводяться навчання щодо дій під час повітряної тривоги, евакуації та інших надзвичайних ситуацій.

- Моніторинг ризиків. Постійно підтримується зв'язок із місцевими органами влади та службами, що інформують про можливі загрози.

- Для дітей на ТОТ важливо гарантувати конфіденційність, щоб уникнути ризиків переслідування з боку окупаційної влади.

- Заклад використовує захищені канали зв'язку та уникає публічного розголошення персональних даних.

2. Гнучкі формати навчання:

- Дистанційна форма: використання платформ (Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams тощо).

- Асинхронний підхід: учителі записували відео уроки та розробляли завдання, які учні виконували у зручний для них час.

- Особливу увагу приділяємо всім учням, які виїхали до інших регіонів, країн або на ТОТ та забезпечуючи їм доступ до освітнього контенту.

3. Оснащення технікою. Завдяки допомозі міжнародних організацій і департаменту освіти та науки в Запорізькій області школа отримала ноутбуки.

2.2. Управління закладом дистанційно

1. Цифровізація управлінських процесів:

- Впровадження електронного документообігу (Moodle, Google Workspace).

- Проведення дистанційних педагогічних рад та нарад адміністрації через Zoom або інші платформи.

2. Комунікація з учителями та батьками:

- Щотижневі зустрічі з педагогічним колективом.

- Постійна комунікація з батьками через месенджери, електронну пошту та спеціальні портали.

- Професійний розвиток. Організовано онлайн-курси для вчителів, спрямовані на підвищення кваліфікації в умовах дистанційного навчання.

- Емоційна підтримка. Проводяться регулярні зустрічі для обговорення викликів і обміну досвідом, що дозволяє колективу почуватися більш згуртованим.

3. Контроль якості освіти:

- Онлайн-моніторинг уроків.

- Анкетування учнів та батьків щодо якості навчального процесу.

- Перевірка виконання навчальних програм через цифрові звіти.

4. Підтримка педагогів:

- Проведення тренінгів із використання цифрових інструментів.

- Забезпечення психологічної підтримки для вчителів.

- Гнучкі графіки роботи з урахуванням складнощів.

5. Релокування закладу освіти у м. Запоріжжя. Відповідно до законів України «Про правовий режим воєнного стану» (зі змінами), «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів», Указу Президента України від 05.07.2023 р. № 374/2023 «Про утворення військових адміністрацій населених пунктів у Запорізькій області», Розпорядження Президента України від 05.07.2023 р. № 128/2023-рп «Про призначення А. Чміль начальником Олександрівської сільської військової адміністрації Мелітопольського району Запорізької області», Постанови Верховної ради від 23.08.2023 р. № 3340 – IX «Про здійснення начальниками військових адміністрацій населених пунктів у Василівському, Мелітопольському та Пологівському районах Запорізької області» повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зважаючи на протокол засідання педагогічної ради Чкаловського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад ім. Ф. Конюхова» Олександрівської сільської ради Запорізької області від 06.02.2024 р. № 4, з метою приведення статуту навчального закладу у відповідність до норм законодавства, перейменовано Чкаловський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітній навчальний заклад І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад ім. Ф. Конюхова» Олександрівської сільської ради Запорізької області – на Чкаловський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітній навчальний заклад І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Олександрівської сільської ради Запорізької області. Згідно з Постано-

вою Верховної Ради України від 19 вересня 2024 р. № 3984-IX «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» с. Чкалове перейменовано на с. Святотроїцьке та згідно із рішенням педагогічної ради назва закладу – змінена на Навчально-виховний комплекс «Орієнтир» Олександрівської сільської ради. Проведені всі необхідні заходи щодо державної реєстрації змін у відповідних державних органах. Задля підтримки психологічного здоров'я передбачено:

- Роботу психологічної служби. Шкільний психолог проводить індивідуальні та групові консультації для учнів, батьків і педагогів.

- Організацію тренінгів. Проводяться тренінги зі стресостійкості, управління емоціями та самопомоги.

- Соціальну підтримку. Ми залучаємо громадські та волонтерські організації для надання допомоги родинам учнів, які опинилися в складних життєвих обставинах.

2.3. Результати та уроки

1. Гнучкість. Школа зуміла адаптуватися до швидкозмінних умов і забезпечити безперервність навчання.

2. Єдність колективу. Спільна робота над викликами згуртувала педагогів, учнів та батьків.

3. Нові компетенції. Учителі та учні опанували нові цифрові інструменти, що розширило можливості навчання.

4. Співпраця:

- Партнерство з громадою, волонтерами та міжнародними організаціями стало ключовим фактором успіху.

- Волонтерська діяльність. Колектив Чкаловського НВК разом із громадою активно бере участь у допомозі військовим. У 2024 р. всі професійні внески за колективним рішенням передали військовим.

2.4. Недоліки

Що стосується недоліків, то це:

1. Технічні проблеми: відсутність доступу до стабільного інтернету та сучасних гаджетів.

2. Ризики для родин: переслідування батьків і дітей через їхню участь у дистанційному навчанні за українською програмою.

3. Відсутність мотивації: тривала ізоляція та психологічний тиск можуть знижувати інтерес до навчання.

4. Фінансові труднощі: багато родин не мають коштів для забезпечення технічних потреб.

Отже управління закладом освіти в умовах воєнного стану – це щоденний пошук балансу між забезпеченням безпеки, якісного навчання та психологічного комфорту. Успішна робота Чкаловського НВК стала можливою завдяки згуртованості команди, підтримці громади і готовності до змін.

3. Свідчення директорки про релокацію закладів освіти з окупованого регіону: виклики та успіхи

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 р. спричинило масштабну гуманітарну катастрофу, змінило звичний уклад життя мільйонів українців та мало руйнівний вплив на всі сфери життя, з-поміж інших і на освіту. Особливо гостро ці події торкнулися жителів окупованих територій, зокрема, Мелітопольщини.

З перших днів окупації адміністрацією шкіл було вжито заходів, щоб вберегти шкільну документацію, установчі документи, особові справи вчителів та дітей. Ніяких вказівок від керівництва району та сільської ради щодо дій вони не отримували, але розуміли необхідність збереження документів, передовсім від можливої пожежі, тому сховали найважливіші папери до сейфів та в інші місця, які не піддаються згоранню. Крім того, було прийняте рішення заховати, комп'ютерну техніку, ноутбуки, робототехніку, цінні господарські інструменти тощо. З адміністративних комп'ютерів було видалено інформацію з персональними даними, електронну документацію збережено на дисках і видалено. Директор змінила всі паролі доступу до важливих програм (зокрема, на корпоративному домені ліцею Google Workspace for Education, корпоративній електронній пошті, тощо). Це дало можливість в майбутньому організувати освітній процес, зберегти базу даних, банк наказів.

У школі було організоване чергування, сюди навідувалися керівники місцевої влади, що невдовзі пішли на співпрацю з окупантами, але як діяти й що буде далі ніхто не знав. В Костянтинівці на заправці було створено пункт для зустрічі жителів Маріуполя, які евакуювалися й потребували допомоги. Тут вчителі ліцею «Ерудит» декілька днів зустрічали біженців, організували їм гаряче харчування та збір речей першої необхідності, спілкувалися з переселенцями, бачили розбиті машини, машини з написом «Дети».

Одним із перших кроків окупантів в сфері освіти стало намагання відновити освітній процес із впровадженням російської мови як основної мови навчання. Це суперечить українському законодавству та міжнародним стандартам.

Директорка однієї зі шкіл Костянтинівської громади дізналася, що почали запрошувати до співпраці директорів Мелітополя, навідувалися з бесідою щодо такої пропозиції до директорів додому. Вона не стала чекати, поки до неї завітають, виїхала з будинку за місцем проживання до Мелітополя, дуже хвилювалася, що коли не погодиться на співпрацю, то почнуть тиснути на неї через її дітей та онуків, тому прийняла рішення щонайшвидше виїжджати з окупації.

Більшість вчителів не погодилися на співпрацю та не приходили на організовані окупантами збори у школі. Але серед колективу виявилися декілька вчителів, які одразу мали намір продовжувати працювати за новими правилами, саме з їх числа в майбутньому було обрано нових директорів шкіл, їхніх заступників. Щодо законних директорів, то вони відмовилися співпрацювати. Одні залишилися в окупації, а інші поспішили виїхати, побоюючись за свою безпеку та безпеку близьких, наприклад, як директорка ліцею. Вона дізналася про існування Центру евакуації, записалася разом з дітьми й онуками на евакуацію автобусом, але цей автобус не випускали. Тоді вона домовилася про евакуацію своєю машиною, але з провідником, тобто тим, хто їде попереду та показує дорогу. Вона виїздила 31 березня вранці. Згадує, що не було зв'язку, якось зловили Водафон, вдалося зв'язатися з тим провідником, він повідомив місце зустрічі, попередив про те, як варто себе поводити на блокпостах, не вступати в розмови, з військовими мав говорити лише провідник. Їхали до Василівки, там довго їх не пропускали, було ухвалено рішення їхати полями на Оріхів, треба було проїжджати цю небезпечну ділянку дуже швидко, бо відбувалися обстріли. В колоні було близько 10 машин, до Запоріжжя їхали 12 годин, подолавши понад 20 блокпостів. Проїжджаючи місто Пологи, були нажахані побаченням: більшість будинків розбиті, зруйновані. Директорку дуже налякав випадок, коли під час руху почули позаду себе постріли, як з'ясувалося, то стріляли вгору з БТР російські військові, виявляючи тим самим своє незадоволення, що колона машин вчасно не з'їхала з дороги й не пропустила окупантів. Місцеві вже вивчили, як варто діяти в

такій ситуації, а ось водії цієї колони не знали й не виконали встановлені росіянами нові правила. Та все обійшлося, й директорка з своїми рідними врешті опинилися у безпеці, побачивши українських військових та жовто-блакитний прапор під Оріховим.

На деяких окупованих територіях вчителів змушували співпрацювати з окупаційною владою, підписувати контракти за російськими зразками та викладати за новими програмами. Ті, хто відмовлявся, піддавалися переслідуванням. В нашому населеному пункті охочих співпрацювати з окупантами вчителів було немало, напевно, саме через це особливого тиску на інших педагогів з метою змусити вийти на роботу, вчинено не було. Дефіцит кадрів було подолано ще й тим, що до вчителювання було залучено частину техперсоналу (гардеробниця, прибиральниця, секретар), колишніх продавців, безробітних тощо.

Нова «завідувачка відділу освіти» їздила по школах, шукала зустрічі з директорами та вчителями, вона тоді ще не знала, що директорка ліцею вже виїхала з окупації. Росія з середини квітня розпочала освітній процес на території Костянтинівської сільської громади, українські навчальні програми було замінено на російські, що включають пропаганду та викривлене бачення історії. Українські підручники, які відображають національну ідентичність та історію України, вилучили з обігу та замінили на російські. Наведемо уривок з твору дитини про російську політику та пропаганду, яка залишилася в окупації і продовжила навчання в українській школі онлайн, ризикуючи своїм життям. *«Пропаганда рф на окупованих територіях часто славиться своїм цинізмом і максимально вигаданими історіями. Наприклад, по всьому Мелітополі розклеєні плакати про те, як важливо захищати свою «батьківщину» і варто записуватися в російську армію. По російському телебаченню постійно крутять сюжети про те, як в Україні все погано, а в росії все добре. В приклад можна привести те, як росіяни в перші дні війни і зараз кажуть про те, що ніхто не забороняє українську мову, і її можна вивчати в школах, де урок української проводиться раз на 2 тижні, звісно, це чиста брехня з метою залучити на свою сторону той відсоток людей, які розмовляли українською (чи вважали себе українцями) і вірили російській пропаганді, з метою показати, яка росія гуманна і не забороняє говорити рідною мовою. Насправді, українська мова на ТОТ обмежується, вас не покарають за те, що ви говорите на сур-*

жику десь у місті чи селі (поки що), але у школах, в інших державних установах українська мова суворо обмежена, тільки російська і більше ніяка. Всіляко ведеться пропаганда щодо української мови з метою русифікувати людей, наприклад, те, що це мова селян і вона близько не стоїть поруч з російською».

Учителі, які перебували в окупації й не пішли на співпрацю з окупантами, почували себе у небезпеці, тому що через певні висловлювання на адресу нового окупаційного керівництва або на адресу вчителів – колишніх колег, що пішли працювати, до них додому могли завітати нові компетентні органи з бесідою щодо неприпустимості таких висловлювань. Ба більше, вони могли потрапити «на підвал».

Керівники закладів освіти, які вже були на підконтрольній Україні території, не розуміли, якою буде подальша ситуація, як їм діяти. Передовсім треба було завершити навчальний рік, що і було зроблено за українським законодавством. На окупованій території вже почали з середини квітня відкривати школи та залучати дітей до навчання російською мовою з тими вчителями, які погодилися співпрацювати з РФ. Правда, не всі діти пішли до школи, багато хто залишалися вдома, плануючи виїхати.

Адміністрації шкіл почали процес призупинення трудових відносин з тими вчителями, які погодилися працювати в школі на боці окупантів.

Відділ освіти Костянтинівської громади не пішов на співпрацю з РФ, тому керівникам шкіл було з ким порадитися щодо своїх подальших дій. Оскільки ніяких порад щодо дій закладів, що опинилися на ТОТ від вищого керівництва не надходило, керівники шкіл, а це дві директорки і дві заступниці (директори цих двох закладів самоусунулися від керівництва, бо боялися за своє життя, або з інших причин) фактично брали на себе всю відповідальність. Приймали нестандартні ризиковані рішення, шукали вихід із тієї ситуації, що склалася, прагнучи зберегти педагогічний колектив і учнівський контингент.

Директорка ліцею наприкінці серпня отримала розпорядження голови обласної державної адміністрації від 31.08.2022 № 376 щодо початку нового 2022–2023 навчального року в закладах освіти Запорізької області виключно за дистанційною формою навчання із використанням доступних технічних можливостей та з урахуванням безпекової ситуації на території. Після чого за підт-

римки відділу освіти почала організацію освітнього процесу на безпечній території. На той час ще багато вчителів залишилися в окупації, але частина з них готові були працювати в українській школі дистанційно, дуже сильно ризикуючи.

Частина вчителів та учнів повиїжджали з окупованої території в різні міста України та Європи. Сам переїзд відбувався в умовах обмеженого часу та постійної загрози, що психологічно не могло не вплинути на учасників навчально-освітнього процесу, бо всі тією чи тією мірою відчували стрес.

Після переїзду розпочався процес відновлення освітнього процесу. Були розроблені нові освітні програми, навчальні плани, адаптовані до нових умов. Школи, директори яких залишилися на окупованій території, зіткнулися з проблемою, що були втрачені бази учнів з їх документами, з телефонами батьків, щоб можна було зв'язатися з ними для відновлення навчально-освітнього процесу. Це додатково ускладнювалося тим, що деякі класні керівники пішли на співпрацю, тому їхніх дітей залучити до навчання було важче. Було незрозуміло, хто з батьків «чим дихає», чи не почали вони підтримувати окупантів. Але всі вчителі намагалися доєднати до навчання якомога більше учнів через різноманітні месенджери, щоб забезпечити безперервність української освіти. Директори почали організацію навчально-освітнього процесу, отримавши доступ до Google Workspace for Education, тому що саме корпоративна версія забезпечує доступ до навчання дітей певної шкільної спільноти, не допускаючи потрапляння в мережу сторонніх осіб.

Для відновлення освітнього процесу треба було забезпечити заклади освіти необхідним обладнанням, зокрема, технічними засобами, тому що не всі учні та вчителі змогли вивезти з окупації свої ноутбуки, необхідні для дистанційної освіти. Завдяки державним програмам і вчителі, і діти були забезпечені хромбуками, ноутбуками або планшетами. Це зробило здобуття освіти більш доступним.

Плануючи освітній процес в умовах війни, адміністрація закладу змінила розклад навчальних занять. Навчання відбувається у другу зміну, щоб діти з-за кордону та тимчасово окупованої території могли приєднуватися на онлайн уроки. Ті з дітей, хто з різних причин не мають можливості цього зробити, ознайомлюються з раніше розміщеними матеріалами асинхронних уроків. За

необхідності вчителі вносять зміни до календарно-тематичного планування, а також змінюється кількість годин на вивчення теми, об'єднуються теми, розподіляються теми з урахуванням режиму – синхронного чи асинхронного.

Досвід викладання в умовах війни, гнучкість учасників освітнього процесу, здатність долати труднощі та реагувати на виклики, які виникають, знадобляться педагогам в майбутньому, коли почнеться повернення до мирного життя.

В умовах воєнного стану освіта потребує нових підходів до навчання та інноваційних форм організації освітнього процесу, адаптованих до умов сьогодення. Тільки освічені українці можуть створити міцну і життєздатну державу. З огляду на це дуже важливо зробити так, щоб українські діти, хоч би де вони перебували, змогли продовжити навчання в українській освітній парадигмі.

Незважаючи на всі труднощі, релокація закладів освіти з окупованої Мелітопольщини стала успішною. Завдяки спільним зусиллям вдалося зберегти безперервність освітнього процесу та забезпечити доступ тисячам українських дітей до якісної освіти.

4. Дослідження психологічного стану вчителів та учнів закладів освіти Мелітопольського району Запорізької області початку воєнного стану та зараз

Воєнний стан, який було введено в Україні у 2022 р. внаслідок повномасштабної агресії Росії, суттєво вплинув на всі аспекти життя суспільства. Освітній процес як важлива складова стабільності й розвитку країни, опинився під сильним психологічним впливом. У центрі цього процесу – вчителі та учні, які зіткнулися з викликами адаптації, стресу, виїзду з ТОТ та зміни навчальних умов.

Психологічний стан учителів на початку воєнного стану

1. Основні проблеми:

- Різке підвищення рівня тривожності через небезпеку для себе та своїх сімей.
- Перехід до дистанційного навчання в умовах кризової ситуації.
- Невизначеність щодо професійного майбутнього та стабільності роботи.
- Психоемоційне вигорання через необхідність підтримувати учнів морально.

2. Прояви психологічного стану:

- Симптоми стресу: порушення сну, зниження концентрації уваги.
- Почуття безпорадності перед невідомістю.
- Втрата емоційної рівноваги через постійні повітряні тривоги та бойові дії.

3. Механізми подолання:

- Використання психологічної допомоги через гарячі лінії.
- Об'єднання з колегами для взаємопідтримки.
- Застосування нових підходів у навчанні для створення умов стабільності.

Психологічний стан учнів на початку воєнного стану

1. Основні проблеми:

- Втрата стабільності через евакуацію та переїзд у нові регіони або країни.
- Розлука з родиною (особливо з батьками, які залишилися у зоні бойових дій).
- Труднощі у сприйнятті навчального матеріалу через дистанційний формат або стрес.

2. Прояви психологічного стану

- Почуття страху, тривоги та невизначеності.
- Зниження мотивації до навчання.
- Погіршення соціалізації через ізоляцію та розірвання зв'язків із друзями.

3. Механізми подолання:

- Підтримка з боку батьків та вчителів.
- Участь у групових онлайн-заняттях, які сприяли відчуттю єдності.
- Використання арт-терапії та інших методів психологічної реабілітації.

Поточний стан вчителів та учнів

1. Зміни у вчителів:

- Адаптація: більшість учителів змогли адаптуватися до нових умов.
- Психологічна витривалість: збільшення рівня стресостійкості через досвід, набутий за час війни.
- Труднощі: проблема вигорання залишається актуальною через постійне емоційне напруження та значний обсяг роботи.

2. Зміни у учнів:

- Повернення до навчання: більшість учнів змогли звикнути до дистанційного формату навчання.
- Психологічний розвиток: у багатьох дітей спостерігається підвищення рівня стресостійкості, але частина все ще страждає від посттравматичних розладів.
- Соціалізація: учні починають відновлювати втрачений зв'язок із соціумом через освітні та позашкільні заходи.

Порівняння стану на початку воєнного стану і зараз

Показник	На початку воєнного стану	Зараз
<i>Рівень тривожності</i>	Високий	Середній, але залежить від регіону
<i>Адаптація до навчання</i>	Складна	Відносно висока
<i>Соціалізація</i>	Порушена	Починає відновлюватися
<i>Емоційний стан</i>	Нестабільний	Стабілізація в більшості випадків

Висновки та рекомендації

1. Позитивні зміни: учасники освітнього процесу поступово адаптуються до нових умов, хоча стрес і тривожність залишаються ключовими проблемами.

2. Пріоритети: потрібно забезпечити системну психологічну підтримку для вчителів та учнів, зокрема в зоні бойових дій.

Вищесказане демонструє, що освіта залишається важливим інструментом стабілізації суспільства, а психоемоційний стан її учасників потребує постійної уваги та підтримки.

ВИСНОВКИ

Отже, повномасштабне вторгнення Росії в Україну спричинило масштабну гуманітарну катастрофу, кардинально змінило звичний уклад життя мільйонів українців та мало руйнівний вплив на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Особливо гостро ці події торкнулися мешканців окупованих територій, зокрема, Мелітопольщини.

Для відновлення освітнього процесу після переміщення керівниками закладів освіти робилося все можливе й неможливе. Змінився розклад навчальних занять в умовах війни. Навчання відбува-

ється в другу зміну, щоб діти із-за кордону та тимчасово окупованої території мали змогу приєднуватися на уроки онлайн. Ті зі школярів, хто з різних причин не зміг цього зробити, ознайомлюються з раніше розміщеними матеріалами асинхронних уроків та виконують індивідуальні завдання. За потреби вчителі вносять зміни до календарно-тематичного планування. Окрім того, змінюється кількість годин на вивчення теми, об'єднуються теми, розподіляються теми з урахуванням режиму – синхронного чи асинхронного.

Попри всі труднощі, релокацію закладів освіти з окупованої Мелітопольщини можна вважати успішною. Адже завдяки спільним зусиллям вдалося зберегти безперервність освітнього процесу та забезпечити тисячам українських дітей доступ до якісної освіти. Саме освіта залишається важливим інструментом стабілізації суспільства, а психоемоційний стан її учасників потребує постійної уваги та підтримки.

Досвід викладання в умовах війни, гнучкість учасників освітнього процесу, здатність долати труднощі та реагувати на виклики, які виникають, вже стали в нагоді педагогам, та цей досвід точно буде корисним у майбутньому, коли почнеться повернення до мирного життя.

В умовах воєнного стану освіта потребує нових підходів до навчання та інноваційних форм організації освітнього процесу, адаптованих до умов сьогодення. Тільки освічені українці можуть створити міцну та життєздатну державу. З огляду на це дуже важливо зробити так, щоб українські діти, хай де вони перебувають, змогли б і надалі навчатися в українській освітній парадигмі. Адже життя триває, й ми самі маємо бути готовими до його викликів і навчити цьому нашу молодь.

АНОТАЦІЯ

Проведене дослідження довело, що процес своєчасної релокації закладів освіти з окупованої Мелітопольщини на підконтрольну територію України є вагомим чинником у збереженні безперервності освітнього процесу та забезпечення доступу до якісної освіти для українських дітей. Проаналізовано, як було здійснено виїзд адміністрації закладів та вчителів з окупованої території, як у надзвичайно важких умовах відбувалося відновлення освітнього процесу, виявлено виклики, що постали перед учасниками освітнього процесу та як вони долали ці перешкоди. Здійснено спробу

залучення свідчень усної історії, що дозволило задокументувати особисті переживання та емоції людей, які перебували в епіцентрі подій та краще зрозуміти реалії війни, її наслідки та вплив на освіту й інші сфери життя людей після виїзду з окупованої території. Попри всі проблеми воєнного часу українські вчителі, які залишилися вірними Україні, виявили незламність, відновивши освітній процес, продовживши надавати таку необхідну в період нестабільності та небезпеки підтримку своїм учням.

ABSTRACT

The conducted research has proved that the process of timely relocation of educational institutions from the occupied Melitopol region to the territory controlled by Ukraine is an important factor in maintaining the continuity of the educational process and ensuring access to quality education for children. It was analyzed how the departure of the administration of educational institutions and teachers from the occupied territory was carried out, how the educational process was resumed in extremely difficult conditions, the problems facing the participants in the educational process were identified and how they overcame these obstacles. An attempt was made to attract oral history evidence, which made it possible to document the personal experiences and emotions of people who were at the epicenter of events and to better understand the realities of the war, its consequences and impact on education and other areas of people's lives after leaving the occupied territory. Despite all the problems of wartime, Ukrainian teachers who remained loyal to Ukraine showed indestructibility by restoring the educational process, continuing to provide such necessary support to their students during the period of instability and danger.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодак В. А. Актуальні проблеми української освіти у цивілізаційних викликах сьогодення. *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 11–34.
2. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96.

3. Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини (рецензія на: Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16

4. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 72(1). С. 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7

5. Глібіщук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21.

6. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043

7. Ільницький В., Тельвак В., Талалай Ю. Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 130–146.

8. Каліщук О. М. Джерельний аспект сучасної російсько-української війни: жіночий вимір Oral history. *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри*: наукова монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 76–92.

9. Самченко В. Релокація навчальних закладів: як прижитися на новому місці. *Укрінформ*. 10.06.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3720701-relokacia-navcalnih-zakladiv-ak-prizitisa-na-novomu-misci.html>

10. Тельвак В. В., Ільницький В. І., Тельвак В. П. Повномасштабний етап російсько-української війни в аналітичному дзеркалі часопису «Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich». *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри*: наукова монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 212–227.

11. Ilnytskyi V., Telvak V. Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2024. Vyp. 31. P. 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344

12. Telvak V., Ilnytskyi V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Vyp. 27. P. 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

Інформація про авторів:

Полякова Л. І.

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії та археології, проректор з наукової, інноваційної роботи та міжнародної співпраці,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, 69000
(klioist@ukr.net)

Горбова О. А.

здобувачка вищої освіти третього рівня,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Рудокопська, 31, с. Соколів, Житомирська обл.,
Україна, 12021 (olga.malinka999@gmail.com)

Ситник Ю. В.

кандидатка історичних наук, старша викладачка
кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін,
Уманський національний університет садівництва
вул. Інститутська, 4, м. Умань, Україна, 20301
(july-don@i.ua)

Information about the authors:

Poliakova L. I.

PhD in History, Associate Professor,
Pro-Rector for Scientific, Innovative Work
and International Cooperation,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
59 Naukovoy Mishechka St., Zaporizhzhya, Ukraine, 69000,
(klioist@ukr.net)

Horbova O. A.

Postgraduate at the Department of History and Archaeology,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
31 Rudokopska St., Sokoliv Village, Zhytomyr Region, Ukraine,
12021 (olga.malinka999@gmail.com)

Sytnyk Yu. V.

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer
Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines
Uman National University of Horticulture
4 Instytut'ska St., Uman, Ukraine, 20301 (july-don@i.ua)